

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Факультет управління та бізнесу

Кафедра міжнародної економіки

Методичні вказівки до практичних занять студентів з дисципліни:

«Міжнародні стратегії економічного розвитку»

для студентів спеціальності «Міжнародна економіка» освітньо-кваліфікаційного рівня

підготовки магістр

2016

Укладач: А.М. Попова

Кафедра міжнародної економіки

Стратегія економічного розвитку є невід'ємною складовою системи політичного, економічного й соціального регулювання країни. Стратегія являє собою, якої прагне досягнути політикум і суспільство країни, а також методи, способи реалізації мети. Грамотно сформульовані стратегічні цілі й успішне їх досягнення надають суттєвий поштовх в подальшому розвитку держави, у вирішенні важливих економічних і соціальних проблем.

Сучасна світова економіка розвивається в умовах дедалі зростаючого поглиблення міжнародного поділу праці, зміцнення й поширення інтеграційних процесів як на галузевому, так і на регіональному рівнях, інтернаціоналізації національних економік, прискорення процесу глобалізації. Проте диверсифікація між країнами світу взагалі все ще досить виразна, і обумовлюється вона неоднаковим забезпеченням факторами виробництва, історико-економічними особливостями розвитку, геополітичним положенням. Ось чому, незважаючи на посилення інтернаціоналізації, сьогодні не існує єдиної для всіх країн моделі економічного розвитку. Намагання урядів окремих країн, що розвиваються, або країн з перехідною економікою повністю копіювати моделі найрозвиненіших країн чи виконувати всі пропозиції й вимоги таких міжнародних організацій, як МВФ, Світовий банк, Світова організація торгівлі, часто виявляються або неспроможними, або дають протилежний ефект. Тому кожна країна мусить узгоджувати вимоги об'єктивного процесу глобалізації в сфері економіки з особливостями своєї національної економіки.

Метою є систематизація набутих і отримання нових знань щодо проблем і методів розробки та реалізації міжнародних макростратегій економічного розвитку.

Предметом методологія формування і практика реалізації сучасних стратегій розвитку окремих країн, міжнародних організацій та регіональних утворень в умовах глобалізації.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни у студентів є: глибока теоретична підготовка в галузі формування середовища сучасних стратегій розвитку та його ключових компонентів; спектра апробованих у світогосподарській практиці і новітніх найперспективніших макроекономічних політик; сутності, умов, проблем і перспектив глобалізації економіки. її впливу на національні стратегії розвитку; особливостей розробки та реалізації національних та інтеграційних стратегій економічного розвитку;

По завершенні вивчення дисципліни студенти повинні:

Знати:

- наслідки та ефекти міжнародної економічної діяльності в різних секторах світового господарства;
- інструменти аналізу і програмування розвитку та функціонування відкритої національної економіки;
- практичний досвід застосування методів регулювання міжнародних економічних процесів на макро- та мікрорівнях.

Вміти:

- вирішувати питання ефективного використання рухомого складу з
- аналізувати міжнародний економічний процес;
- швидко адаптуватись у сфері конкретної міжнародної діяльності;
- визначити конкурентоспроможність суб'єктів міжнародної економіки.

Опанування дисципліни опирається на базу знань з таких дисциплін: «Міжнародні фінанси», «Міжнародна інвестиційна діяльність», «Міжнародна економіка», «Управління ТНК». В подальшому може бути використана у дипломній роботі.

Самостійні заняття спрямовані на детальне опрацювання та засвоєння теоретичних положень, а також розгляд практичних аспектів застосування.

1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ «МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ»

Назва теми лекції	Назва теми практичного заняття	Кількість годин		
		З них		Самостійна робота студентів
		лекції	Практичні заняття	
1. Сутність поняття «стратегія економічного розвитку»	1. Середовище формування стратегії розвитку. Дослідження аспектів формуючих основи стратегії розвитку держав	4	4	12
2. Середовище формування стратегій розвитку		4		14
3. Економічні стратегії держав в умовах глобалізації	2. Особливості національних стратегій країн- лідерів	4	2	14
4. Стратегії розвитку перехідних економік	3. Розгляд стратегій розвитку стран- лідерів	4	2	16
5. Система світового регулювання економічних політик	4. Стратегії розвитку перехідних економік	4	2	14
6. Стратегії макрорегіональних інтеграційних об'єднань	5. Міжнародна координація економічної політики	4	2	24
7. Глобалізація і стратегії розвитку	6. Глобалізація стратегії розвитку	4	2	24
8. Україна у динаміці сучасних економічних аспектів розвитку світової економіки	7. Аналіз змін у стратегічних планах розвитку економіки України	4	2	14
Всього		32	16	132

II. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ СТУДЕНТІВ

Практичне заняття № 1. Середовище формування стратегії розвитку. Дослідження аспектів формуючих основи стратегії розвитку держав

1.1 Методичні поради до практичного заняття студентів

При підготовці до практичного заняття необхідно опрацювати матеріали лекції та рекомендованої літератури щодо визначення поняття стратегії та її п'яти атрибутів економічної стратегії, основні залежності рівня стратегії за різними параметрами. Необхідно також встановити та усвідомити залежності національної економіки та відповідних типів економічного зростання.

Метою практичного заняття є дослідження усіх аспектів, що впливають на формування стратегії підприємства при виході на міжнародні ринки. А також отримання навичок проведення аналізу зовнішнього середовища міжнародного бізнесу для вітчизняної фірми.

Завдання 1. Для формування стратегії підприємства при виході на зарубіжні ринки спочатку потрібно сформулювати чітку характеристику ринків де відбуватиметься робота підприємства. Для визначення характеристик роботи на ринку країни-партнера необхідно виконати комплексний аналіз складових зовнішнього середовища міжнародного бізнесу для вітчизняної фірми, що планує вихід на зовнішні ринки.

Вид діяльності та країну обирає студент самостійно та узгоджує з викладачем.

Аналіз структури даних за всіма параметрами зовнішнього середовища

<i>Назва показника</i>	<i>Наявні дані</i>	<i>Примітки</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Дані економічного аналізу зовнішнього середовища</i>		
Основні економічні показники розвитку країни-партнера		
Населення країни, гендерний склад, вікова структура та зміну у всіх показниках		
Рівень плати праці		
Комунікаційні системи		
Транспортна система		
Загально ринкова система оцінку розвитку (споживачі, конкуренти. постачальники)		
Валютне регулювання		
Торгові та експортно-імпортні обмеження		
Монетарна політика держави		
Економічні зміни та проблеми		
<i>Дані аналізу політичного середовища</i>		
Видатні політичні лідери		
Міждержавні угоди		
Участь у блоках і міжнародних економічних союзах		
Політичні режими країни та відносини з потенційним партнером		
Політична ситуація у регіонах країни		
Перспективи найближчих виборів до органів влади		
Впливові громадські організації		
Загальна оцінка політичної стабільності		
<i>Дані культурного аналізу середовища</i>		
Основні релігійні цінності та культурні цінності		
Субкультури та специфічні особливості		

Форми поведінки прийнятні у країні		
Аналіз національних стереотипів поведінки націй країни та її представників		
Особливості інформаційно-комунікаційного обміну		
<i>Дані правового аналізу середовища</i>		
Комерційне право		
Регулювання трудових відносин		
Основи процесу створення та регулювання бізнесу		
Відповідності законодавства країни нормам міжнародного права		
Податкове законодавство		
Регуляторні методи експортно-імпортової діяльності відображені у законодавстві		
Норми переміщення капіталів у межах країни та за її кордонами		
Права та обов'язки іноземних інвесторів у країні		

Завдання 2. Відповідайте на запитання.

1. Стратегія економічного розвитку є:

- А) державні звіти та реєстраційні документи за поточний період;
- Б) діями політичних партій та суспільних організацій;
- В) невід'ємною складовою системи політичного, економічного й соціального регулювання країни.
- Г) діяльність фінансово-кредитних установ держави.

2. Грамотно сформульовані стратегічні цілі й успішне їх досягнення надають суттєвий поштовх в подальшому розвитку:

- А) змін у кліматичних умовах;
- Б) ефекту масштабу у виробництві;

- В) зниження кількості некваліфікованої робочої сили;
- Г) держави, у вирішенні важливих економічних і соціальних проблем.

3. До основних чинників конкурентоспроможності країни відносять

- А) інформаційна інфраструктура, природні ресурси;
- Б) некваліфікована робоча сила, кліматичні умови;
- В) постачальники сировини та матеріалів;
- Г) супутні та допоміжні галузі.

4. Що являє собою та чого прагне досягнути політикум і суспільство країни, а також методи, способи реалізації мети?

- А) підвищення продуктивності сил виробництва;
- Б) стратегія;
- В) факторів глобалізації;
- Г) ефективного державного втручання в економіку.

5. Традиційна система створення конкурентних переваг спирається на :

- А) економію на масштабах виробництва;
- Б) модернізацію запозичених технологій;
- В) інноваційну унікальність товару та нові технології;
- Г) випадок.

6. Конкурентоспроможність країни в глобальній економіці переважно визначається:

- А) ефективним державним втручанням в економіку;
- Б) комплексною продуктивністю чинків виробництва та його ефективністю;
- В) низькою ставкою банківського відсотка та низькими податками;
- Г) дешевим рівнем оплати праці в експортно орієнтованих галузях.

7. Які рівні стратегії зв строком дії існують;

- А) тимчасові та постійні;
- Б) довгострокові та постійні;
- В) короткострокові та довгострокові;
- Г) глобальні та регіональні.

8. Який елемент відсутній у «діаманті» Портера?

- А) супутні та допоміжні галузі;
- Б) рушійні сили виробництва;
- В) ефект масштабів у виробництві;
- Г) фірмова стратегія, структура, суперництво;
- Д) умови внутрішнього та зовнішнього попиту.

9. Провідним чинником глобалізації є:

- А) транснаціоналізація;
- Б) економічна лібералізація;
- В) НТП та інформаційна революція;
- Г) формування міжнародних «однорідних» засобів масової культури, мистецтва, інформації.

10. В умовах глобалізації відбувається:

- А) інтенсифікація економічних та соціально-культурних змін у суспільстві;
- Б) систематичні зміни обліку та контролю економічних процесів.
- В) поєднання економічної діяльності держав з єдиними системами банківського обслуговування.
- Г) дедалі зростаюча інтеграція національних економік в єдине ціле, в систему світової економіки.

1.2 Запитання для перевірки знань по темі

1. Що таке інтернаціоналізація?
2. Охарактеризуйте поняття глобалізація та її джерела?
3. Назвіть базові конкурентні стратегії фірм та їх характеристики?
4. Вкажіть взаємозв'язок стратегії національних економік та типів економічного зростання.

Література: [1 2, 3, 4, 5, 10].

Практичне заняття № 2. Особливості національних стратегій країн-лідерів

2.1 Методичні поради до практичного заняття студентів

При виконанні практичного заняття слід приділити основну увагу стратегіям економічного розвитку держави, місії держави в своєму соціально-економічному розвитку, моделі державної промислової політики різних країн, антимонопольної політики, антиінфляційної державної політики. Макро та мікро стратегіям.

Завдання 1.

Розглядаючи, слід зазначити, що галузі істотно відрізняються один від одного як за своїм економічними показниками, так і за характером конкурентної боротьби, а значить і можливостей здійснення тих чи інших стратегій. Як аналогію можна привести приклад: при необхідності проведення військових операцій слід вивчити театр військових дій, так як від його особливостей залежить тактика і стратегія оборони або нападу, можливість або неможливість здійснення тих чи інших стратегій. Повертаючись до аналізу положення в галузі, перерахуємо його складові:

1. Аналіз економічного становища в галузі.
2. Аналіз конкурентних сил, що діють в галузі.
3. Аналіз факторів, що змінюють структуру конкурентних сил.
4. Оцінка сили (слабкості) конкурентних позицій компанії в галузі.
5. Прогнозування очікуваних стратегічних кроків конкурентів.
6. Виявлення ключових факторів успіху в галузі.
7. Оцінка привабливості галузі.

Аналіз економічного становища в галузі повинен проводитися з використанням економічних показників (характеристик), що дають уявлення про економічний стан в галузі.

Набір економічних показників, що дають уявлення про становище в галузі, включає:

1. Розмір ринку.
2. Темп зростання ринку, стадія життєвого циклу галузі.
3. Масштаби конкуренції.
4. Число конкурентів і їх характеристики.
5. Число покупців і їх характеристики.
6. Характер інтеграції.
7. Напрямок темпи технологічних змін.
8. Бар'єри на шляху входження в галузь.
9. Ступінь диференціації продуктів (послуг).
10. Можливість (отримання) економії на масштабах виробництва.
11. Характер зниження витрат у міру збільшення кумулятивного випуску.
12. Характер капіталовкладень в галузі.
13. Прибутковість галузі.

Економічні показники галузі обмежують використання одних стратегічних підходів і роблять перспективними інші стратегічні підходи.

Завдання 2.

Аналіз довкілля процес, за допомогою якого розробники стратегічного плану контролюють зовнішні по відношенню до підприємства фактори, щоб визначити нові можливості і загрози для його розвитку. Основні завдання аналізу зовнішнього середовища:

1. Оцінити зміни, які впливають на різні аспекти поточної стратегії. Ідентифікувати фактори, що представляють загрозу стратегії підприємства.

Контроль діяльності конкурентів дозволяє керівництву бути готовим до потенційних загроз.

2. Ідентифікувати фактори, які представляють більше можливостей для досягнення загальних цілей підприємства (при коригуванні планів). Загрози і можливості можна співвіднести з наступними областями впливу факторів зовнішнього середовища: -економічні чинники (темпи інфляції або дефляції, рівні зайнятості, міжнародний платіжний баланс, стабільність національної валюти та курсу долара США, Податкова ставка та ін.); -політичні чинники (нормативні документи уряду і місцевих органів, оголошення по тарифам і торгівлі, довгострокові державні програми розвитку економіки, фінансова підтримка інші); -ринкові фактори (демографічні умови, життєві цикли виробів і послуг, умови проникнення на ринок, розподіл доходів населення, рівень конкуренції в галузі); технологічні чинники (зміни в технологічному зовнішньому середовищі); -міжнародні чинники (доступ до сировинних матеріалів, зміна валютного курсу, політичні рішення в країнах, які виступають в ролі інвестиційних об'єктів або ринку); -Фактори конкуренції (аналіз майбутніх цілей конкурентів, оцінка поточної стратегії конкурентів, поглиблене вивчення і аналіз сильних і слабких сторін конкурентів); - Фактори соціальної поведінки (мінливі очікування, відносини і звичаї суспільства). Коли підприємство здійснює бізнес на міжнародних ринках, функція стратегічного планування набуває додатковий ступінь складності, так як необхідно проводити аналіз можливостей і загроз не тільки в своїй країні, але і робити такий аналіз для кожної з країн, де передбачається вести бізнес.

2.2 Запитання для перевірки знань по темі

1. Національне багатство України.
2. Національне багатство: склад та структура.
3. Які складові «економічної рівноваги»?

Література: [4, 5, 7, 9].

Практичне заняття № 3. Розгляд стратегій розвитку країн-лідерів

3.1 Методичні поради до практичного заняття студентів

При підготовці до практичного заняття необхідно опрацювати матеріали лекції щодо особливостей національних стратегій країн-лідерів, а також відмінностей стратегій провідних країн від стратегій розвитку країн з перехідною економікою. У центрі уваги мають бути питання мети і завдань стратегій економічного розвитку різних країн, спрямованих на вирішення головних економічних проблем, що стоять перед цими країнами. Що стосується країн з перехідною економікою, головну увагу варто надати системним трансформаційним перетворенням в економіці перехідного періоду.

Завдання 1.

1. Розробити національно орієнтовну енергетично незалежну стратегію (перевагу надати технологіям з використанням відновлюваних джерел енергії). Обрати певний варіант стратегії, розкрити його зміст та поняття.
2. Розробити національно орієнтовну стратегію розвитку туризму в Україні. Обрати можливі варіанти стратегій, розкрити їх зміст та поняття, на базі аналізу можливостей природно-кліматичних умов та історично-культурних пам'яток.
3. Розробити національно орієнтовну обробну стратегію (варіанти стратегій, реалізацію інтелектуального продукту, реалізація «кінцевого продукту», імовірний результат).

3.1 Запитання для перевірки знань по темі

1. Охарактеризуйте основні напрямки та особливості стратегії розвитку промисловості країн ЄС.
2. Назвіть та охарактеризуйте основні моделі стратегії ринкових трансформацій в країнах з перехідною економікою.
3. Назвіть особливості та проблеми трансформаційних процесів економічного зростання в Україні.

Література: [3, 7, 5, 10].

Практичне заняття № 4. Стратегії розвитку перехідних економік

4.1 Методичні поради до практичного заняття студентів

Головним питанням даної теми є сутність міжнародної координації економічної політики та її інститути. Необхідно опрацювати матеріали щодо мети, функцій, принципів та класифікації міжнародних економічних організацій. Треба знати міжнародні економічні організації, що регулюють світову торгівлю, міжнародно валютно-кредитні та фінансові організації, регіональні міжнародні економічні організації. Особливу увагу слід звернути на роль МВФ у сучасних умовах світової економічної та фінансової кризи.

Завдання 1.

Пропонується розробити стратегію виходу підприємства «Макдональдс» на пострадянський ринок, особливості що необхідно враховувати та зміни, викликані змінами у країнах з перехідними економіками.

4.1 Питання теми що виносяться на самосійне доопрацювання

1. Регіональні економічні об'єднання та союзи, їх взаємодія зі світовим господарством.
2. Світові об'єднання та союзи історія та причини їх виникнення, сучасний стан.
3. Союзи за географічними особливостями, причини об'єднання, можливості що надають такі союзи.

4.2 Запитання для самоперевірки знань по темі

1. Назвіть види міжнародних економічних організацій, охарактеризуйте їх типову структуру та організацію.
2. Назвіть цілі та основні напрямки діяльності Світового банку.
3. Охарактеризуйте діяльність СОТ як суб'єкта регулювання міжнародних економічних відносин.

4.3 Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Яку роль відіграє МВФ в системі регулювання міжнародної економічної сфери та у подальшому подоланні сучасної світової фінансово-економічної кризи.

Завдання 2. Відобразіть співробітництво України з міжнародними фінансовими інститутами.

За цими питаннями підготуйте письмову роботу на 10-12 сторінок комп'ютерного тексту (14, інтервал 1,5).

Література: [9, 8, 4, 5, 10].

Практичне заняття № 5. Стратегії розвитку перехідних економік

5.1 Методичні поради до практичного заняття студентів

При підготовці до цього матеріалу найважливіше визначити головне: міжнародне економічне співробітництво та інтеграція є головним аспектом сучасного розвитку міжнародних господарчих відносин. Слід розглянути основні форми міжнародної інтеграції, структуру інтеграційного процесу, форми міжнародної регіональної економічної інтеграції. Варто також звернути увагу на основні регіональні макроекономічні угруповання в Європі, Південно-східній Азії, Африці, Північній Америці та Азійсько-тихоокеанському регіоні. Розглянете роль у кожній групі України та можливості та перспективи її розвитку та участі у цих групах.

Завдання 1.

У диверсифікованої компанії зазвичай виділяють чотири рівні стратегії: корпоративну, ділову, функціональну і операційну. В не диверсифікованої (вузькопрофільної компанії) - три рівня: ділову, функціональну і операційну. Корпоративна стратегія - це стратегія діяльності компанії в цілому по всім сферам її діяльності. Ділова стратегія - це стратегія компанії щодо кожного виду її діяльності. Функціональна стратегія-стратегія по кожному функціональному напрямку певного виду діяльності. Операційна стратегія-це стратегія структурних одиниць. Формування стратегії-процес розробки корпоративної, ділової, функціональної та операційної стратегій компанії. Рівень розробки стратегії-рівень ієрархії, який відповідає за дозвіл стратегічних проблем. Якщо проблеми пов'язані з корпорацією в цілому, то вони відповідно адресуються на верхній рівень, а значить, мова йде про корпоративної стратегії. Розробка корпоративної

стратегії - дії з диверсифікації, поліпшення загальних показників в сферах діяльності, пошук синергетичного ефекту, створення інвестиційних пріоритетів.

Розглянемо коротко названі складові.

1. Дії в галузі диверсифікацій. Перш за все це визначення сфери діяльності, галузей промисловості, в яких компанія буде діяти, і характеру диверсифікації (відкриття нових підприємств, придбання існуючих; вузька або широка диверсифікація; споріднена або непрофільна диверсифікація і т.д.).

2. Действія, пов'язані з поліпшенням загальних показників роботи в тих галузях, де вже діє компанія. Це стосується посилення конкурентних позицій та прибутковості в довгостроковій перспективі, надання допомоги дочірнім структурам.

Завдання, як правило, включає швидке зростання більшості перспективних напрямків, відновлення ділової активності низько прибуткових, але перспективних напрямків, відмова від тих напрямків, які є непривабливими або не відповідають довгостроковим планам.

3. Пошук шляхів отримання синергетичного ефекту серед споріднених підрозділів і використання його для створення конкурентних переваг. Якщо компанія розширює свою діяльність, прагнучи забезпечити узгодженість, наступність технологій, каналів збуту, покупців і т.д., то тим самим вона забезпечує собі певні конкурентні переваги перед компаніями, що перемикаються на абсолютно нові технології, сегменти, так як в цьому випадку важче передавати навички, досвід, спільно використовувати виробничі потужності, знижувати витрати. Таким чином, синергетичний ефект отримання конкурентних переваг за рахунок об'єднання двох або більшого числа підприємств або споріднених господарських підрозділів.

4. Забезпечення інвестиційних пріоритетів і переміщення ресурсів компанії в найбільш перспективні галузі. Сфери діяльності диверсифікованої компанії відрізняються солідністю, привабливості і рядом інших параметрів.

Формування інвестиційних пріоритетів дозволяє обмежувати кошти, що направляються в непродуктивні виробництва, що забезпечує можливість фінансування нових напрямів, підприємств. Ділова стратегія (яку часто називають «бізнес-стратегією») - це частина стратегії диверсифікованої компанії, пов'язана з однією конкретною сферою діяльності, або стратегія вузькопрофільної компанії. Можна відзначити, що в останньому випадку корпоративна і ділова стратегії збігаються, так як стратегія розробляється тільки для однієї сфери бізнесу. Ділова стратегія повинна включати в себе реагування на зміни навколишнього середовища: в галузі, країні і т.д .; розробку заходів, що забезпечують конкурентні переваги; інтеграцію стратегічних ініціатив функціональних підрозділів.

5.1 Питання теми що виносяться на самосійне доопрацювання

1. Детермінанти сучасного світового економічного розвитку.
2. Стратегічні перспективи розвитку Азійська-тихоокеанського регіону.
3. Міждержавні договори та участь Україні в міжнародних союзах та об'єднаннях.

5.2 Запитання для самоперевірки знань по темі

1. Назвіть чинники, що обумовлюють розвиток міжнародної економічної інтеграції.
2. Назвіть основні рівні і форми міжнародної регіональної економічної інтеграції.
3. Назвіть і охарактеризуйте основні світові макроекономічні угруповання. Якими є принцип їх формування і проблеми розвитку?

5.3 Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Надайте назву та характеристику сучасних інтеграційних угруповань у світі, зазначте, до складу яких входить Україна.

Охарактеризуйте кожне угруповання за наступною схемою: повна назва інтеграційного угруповання, рік створення, регіон, країни учасниці, рівень інтеграції, керівні органи, мета створення, основні напрямки діяльності.

Література: [5, 6, 7, 8, 10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Раминский И.П. Основы внешнеэкономических знаний. -М: Международные отношения, 2010.-424с.
2. Радеба Л.Х. Дэниелс Д.Д. Международный бизнес: внешняя Среда и деловые операции: Пер с англ. -М.: "Дело Лтд",2006.-784с.
3. Ленчевский И.Ю. Основы внешнеэкономической деятельности. -М: Юнити, 2009.-345с.
4. Михеева Е.П. Маркетинг. – М. Юрайт, 2014.- 473 с.
5. Кунаев А.И. Конкуренция в розничной торговле. – М.: МКУ, 2012 – 219 с.
6. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / Д. Аакер ; пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. - СПб. : Питер, 2007. - 496 с. : ил. - (Серия «Теория менеджмента»).
7. Ассель Г. Маркетинг : принципы и стратегия : Учебн. [для вузов] / Г.Ассель- М. : ИНФРА-М, 2001. - 804 с.
8. Балабанова Л. В. Маркетинг : Підручн. / Л. В. Балабанова - Донецьк, 2002. - 562 с.
9. Офіційний сайт Всесвітньої торгової організації: http://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/
10. Статистика ООН з торгівлі товарами: <http://comtrade.un.org>